

UDK 327(73:497.1)»1914/1945«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1.VI.1993.

Američka politika prema bivšoj Jugoslaviji*

IVAN ČIZMIĆ

Institut za primjenjena istraživanja, Zagreb, Republika Hrvatska

Političko načelo o samoodređenju naroda što ga je u prvom svjetskom ratu zagovarao predsjednik W. Wilson ohrabrilo je austro-ugarske Južne Slavene da postavе svoje političke ciljeve sa svrhom izlaska iz Habsburške monarhije. Međutim, američka politika nije bila zadovoljna načinom stvaranja države SHS niti političkim stanjem u novostvorenoj državi. U drugom svjetskom ratu američki političari zagovarali su obnovu Jugoslavije kao konfederativne ili federativne države. Jedino se predsjednik F. D. Roosevelt zalagao da se o budućnosti Jugoslavije izjasne Hrvati i Slovenci putem plebiscita.

Predsjednik Woodrow Wilson održao je pred Ligom za stalan mir u Washingtonu 27. svibnja 1916. govor o osnovi za stalan mir u Europi, u kojem je istaknuo da neutralnost Amerike ne znači nebrigu za sve što se u Europi događa. On se suglasio s načelima zaštite malih država, slobode i prava samoodređenja sviju, pa i malih naroda, i doslovce rekao da »svaki narod ima pravo izabrati suverenitet pod kojim će živjeti«. ¹ Neposredno poslije te Wilsonove izjave F. Penfield, američki poslanik u Beču, izvjestio je Washington o reakciji koju je ona u Beču proizvela. Penfield kaže da u Austriji vlada raspoloženje za mir, ali da vojni krugovi žele rat do pobjede, a jedan od razloga za to je što se u određenim krugovima pojavio strah da predsjednik Wilson neće biti dobar posrednik koji bi zastupao interese Monarhije s njezinih desetak različitih naroda. Wilsonovo uvjerenje o prirodnom pravu svakog naroda da vlada sobom, kaže Penfield, nije prihvatljivo za Monarhiju koja vlada različitim narodima. ²

Njemačka vlada, u dogovoru sa svojim saveznicima, uputila je 26. prosinca 1916. prijedlog silama Antante da se u direktnim razgovorima na neutralnom

* Prvi put objavljeno pod naslovom *The Principle of Self-Determination of Nations and American Policy in the Region of the Former Yugoslavia from Wilson to Roosevelt* u zborniku *Reflections on American Exceptionalism*, Ryburn Publishing Keele University Press, Staffordshire-Engleska, 1994., 148-167.

¹ *The Messages and Papers of Woodrow Wilson*, sv. 2, Washington, 1924., 274.

² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Lansing Papers 1914-1920*, sv. II., 656. United States Government Printing Office, Washington, 1939. (dalje: *The Lansing Papers*).

terenu sastanu delegati zaraćenih strana radi neposredne razmjene mišljenja o miru. U međuvremenu je i predsjednik Wilson 18. prosinca 1916. uputio zaraćenim stranama mirovnu ponudu. U odgovoru na te inicijative saveznici su u noti od 10. siječnja 1917., među ostalim, zatražili oslobodenje »Čehoslovaka«, Poljaka, Srba i Slavena.³

Južnoslavenski emigranti iz Austro-Ugarske, koji su se okupljali u Jugoslavenskom odboru u Londonu, s velikim su zanimanjem pratili političke izjave predsjednika Wilsona. Predsjednik Jugoslavenskog odbora, A. Trumbić, obratio se Jugoslavenskom narodnom vijeću u Washingtonu⁴ pismom u kojem je upozorio na potrebu upućivanja poslanice ili manifesta američkoj vladi. U tome pismu Trumbić kaže: »Na Wilsona svratili smo jako pažnju (...) stoga što je u poruci senatu istakao načela, koja su kao pisana za nas i imadu da budu moralna naša pomoć u borbi za oslobodenje od Austro-Ugarske i u borbi protiv apetitu naših prekomorskih susjeda, a zatim stoga što imam utisak da Unija traži pute kako bi ušla u konflikt da uzmogne s pravom sjediti u budućem kongresu ratujućih sila pri sklapanju mira. Tomu se možemo veseliti, jer će Unija na kongres donijeti svoje demokratsko shvaćanje o slobodi i pojačati će ogromnu važnost onih elemenata, koji će ne samo braniti oslobodenje malih naroda nego i onemogućiti staru politiku nasilja velikih nad malim, koju je Wilson otvoreno žigosao.«⁵

SAD su 6. travnja 1917. objavile rat Njemačkoj. U Wilsonovoj proklamaciji rata kaže se: »Borit ćemo se za ono što sadrži u najintimnijim dubinama naša duša, za demokratizam, da uzmognu svi koji su potlačeni iznijeti svoj glas i izabrati svoju vladu koju žele; za slobodu malih naroda, za sveopće gospodarstvo prava, da savez slobodnih naroda osigura mira i opstanak narodima i učini da sloboda vlada svijetom u obliku općem i apsolutnom.«⁶

Političke izjave predsjednika Wilsona o pravednom rješavanju političkih problema u Europi na načelu samoodređenja naroda imale su za Južne Slaveni u Austro-Ugarskoj samo načelno značenje i moralnu podršku za njihove nacionalne aspiracije. Tek u prvoj polovici svibnja zatražio je R. Lansing, državni sekretar, od Alberta H. Putneyja, šefa odjela za Bliski istok u State Departmentu, da proučava jugoslavenski problem i podnese prijedlog za njegovo rješenje. Putney, nekadašnji šef pravnoga koledža u Illinoisu i autor nekoliko knjiga o međunarodnim financijama, održavao je u to vrijeme bliske odnose s Čehom Charlesom Perglerom i srpskim poslanikom Ljubom Mihailovićem. On je bio prvi od visokih službenika u State Departmentu koji se zanimao za slavenski problem. Na Lansingov zahtjev pripremio je 26. svibnja memorandum

³ Riječ »Slaveni« upotrijebljena je umjesto »Jugoslaveni« zato što se posljednjem izrazu protivila Italija. U ovom radu izrazi »Južni Slaveni« i »Jugoslaveni« odnosit će se na južnoslavenske narode koji su živjeli u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

⁴ Jugoslavensko narodno vijeće u Washingtonu predstavljalo je južnoslavenske iseljenike u SAD-u, koji su se zalagali za rušenje Austro-Ugarske i stvaranje južnoslavenske države. Vidi o tome: Ivan Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1974.

⁵ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka – dokumentacija Milostisava Bartulice, arhivski nesređena.

⁶ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb, 1934.–1935., 324.

»Nacionalne aspiracije na Srednjem istoku«. Taj se memorandum u State Departmentu izgubio, pa je Lansing 1. lipnja zatražio od Putneyja da izradi dodatak memorandumu s prijedlozima o postizanju mira »na nacionalnim linijama«.

Dodatak je imao sedam poglavlja: 1. Jugoslavensko pitanje; 2. Poljska; 3. »Bohemija«; 4. Rusija; 5. Rumunjska; 6. Turska; 7. Perzija. U uvodu Putney ističe: »Najneposredniji uzrok sadašnjem ratu bio je nepomirljiv sukob između nacionalnih interesa Južnih Slavena i dinastičkih interesa kuće Habsburg.« U okviru jugoslavenskog pitanja Putney razmatra tri solucije: a) inkorporaciju svih Slavena u habsburško carstvo; b) povratak na status quo ante i c) stvaranje nezavisne jugoslavenske države. Putney odbija prva dva rješenja i prihvaća treće. Prema njemu, jugoslavenska država obuhvatila bi Srbe i Hrvate, ali ne i Slovence, kojih su povijesne veze s Austrijom bile suviše stare pa ih ne treba rušiti, to više što su Slovenci odijeljeni od Hrvata i Srba jezikom. Što se tiče Rijeke i Trsta, Putney kaže da prirodno pripadaju Italiji, ali je Rijeka ipak trebala biti sačuvana za Austriju kao njezin jedini izlaz na more. Svoj prijedlog Putney završava riječima: »Tri najbrojnije rasne skupine na Bliskom istoku su Poljaci, Srbo-Hrvati i 'Bohemijci'. Potpuno je praktično dati kompletnu političku nezavisnost svakoj od tih rasa. Stvaranje ovih triju slavenskih država predstavljalo bi smrtni udarac germanskom snu o putu na istok«. Putneyjev prijedlog Lansing nije podnio Wilsonu, koji je tada drukčije mislio rješavati slavenski problem u Austro-Ugarskoj. Međutim, memorandum je značajan po tome što pokazuje da je Lansing predviđao mogućnost rješenja slavenskog pitanja na principima nacionalnosti.⁷

Pa i pored toga što su u State Departmentu pokazali određeno zanimanje za Slavene u Austro-Ugarskoj, njihove pretenzije da im saveznici priznaju pravo na samoodređenje i odvajanje od Austro-Ugarske na početku 1918. saveznici nisu prihvatili. Govor Lloyda Georgea od 6. siječnja i četrnaest Wilsonovih točaka od 10. siječnja kao da su zatrli sav njihov dotadašnji rad za samostalnost. U 10. točki Wilson kaže: »(...) narodima Austro-Ugarske, kojih mjesto među narodima želimo vidjeti očuvano i osigurano, treba dati najslobodniju mogućnost za autonomni razvoj«. Prema tome, Wilson nije zagovarao nezavisnost slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj, nego je stajao na stajalištu da se nakon nekih teritorijalnih ustupaka Srbiji, Rumunjskoj i Italiji, Monarhija očuva i da se njenim narodima osigura slobodan i demokratski razvitak unutar njenih granica.

Ni Kraljevina Srbija na početku 1918. nije se bezuvjetno zalagala za ujedinjenje Južnih Slavena u jednu državu. Još u vrijeme boravka srpske misije u SAD-u u siječnju 1918. i govoru njena šefa M. Vesnića pred američkim Kongresom, vidjelo se da Srbija nije spremna u svakom slučaju zastupati jugoslavensko jedinstvo, jer se Vesnić javno solidarizirao s političkim programom iz 14 točaka. Također i predsjednik srpske vlade Nikola Pašić u noti od 17. siječnja savezničkim vladama, a u povodu govora Lloyda Georgea od 5. siječnja, tražio je da se raspravi o pitanju Bosne i Hercegovine i da se istakne važnost bosansko-hercegovačkog problema za Srbiju. U pismu što ga je Pašić uputio 22.

⁷ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe*, Princeton University Press, 1957., 91.

siječnja svome poslaniku u Washingtonu, Ljubi Mihailoviću, Pašić od njega zahtijeva da povjerljivo ispita stajalište američke vlade o srpskim pretenzijama na Bosnu i Hercegovinu.⁸

Još jedan balkanski problem pojavio se u prvim mjesecima 1918. pred američkom politikom. Bila je to diplomatska akcija crnogorskoga kralja Nikole da SAD priznaju Crnu Goru za saveznika. U vrijeme zasjedanja Rimskoga kongresa američki ambasador u Rimu Thomas Page, uočivši neslogu u jugoslavenskim redovima, poslao je izvještaj u Washington u kojem je, među ostalim, rekao da na tom kongresu nije bilo Crnogoraca »zahvaljujući jugoslavenskoj neslozi i ljubomori«. Page je 7. svibnja 1918. izvijestio Wilsona da ga je kralj Nikola, prilikom svog boravka u Rimu, pozvao i rekao mu kako on i crnogorski narod gaje nadu u Ameriku kao predvodnika slobode i demokracije. Nikola je zatražio od ambasadora da njega i Crnu Goru preporuči predsjedniku Wilsonu i naglasio da se »njegova zemlja predaje u ruke Amerike«. Page je odgovorio kralju da Amerika i Wilson imaju velike simpatije i poštovanje za sve slobodne narode i da će razgovor prenijeti Wilsonu, ali da konačni stav o crnogorskom pitanju može zauzeti samo američka vlada. Tom je prilikom Nikola dao Pageu listu s crnogorskim zahtjevima, koju je ambasador proslijedio Wilsonu. Page je tom prilikom zapitao kralja je li zadovoljan u Francuskoj, na što je on odgovorio: »Tamo ima mnogo Srba oko mene, a Srbi ne vole mene. Oni mrze moju zemlju i žele je apsorbirati«. Kralj je također obavijestio ambasadora da je uputio svog predstavnika u Washington.⁹

Aktivnost kralja Nikole osjetila se u Americi odmah nakon ulaska SAD-a u rat. Kralj je pozdravio taj korak američke vlade i naroda i obratio se vladi s molbom za zajam od 10 milijuna franaka, a u početku listopada 1917. poduzeo je akciju za otvaranje crnogorskog poslanstva u Washingtonu, za što je dobio odobrenje američke vlade.

Wilson je u svojih 14 točaka priznao pravo na obnovu Crne Gore. Kralj Nikola je u srpnju 1918. imenovao A. Gvozdenovića za crnogorskog poslanika u Washingtonu i 20. rujna primio ga je predsjednik Wilson. Gvozdenović je američkim novinarima dao ovu izjavu: »Mali i ugnjeteni narodi gledaju na pobjedu USA kao garanciju za njihov spas (...) Crna Gora najmanja između saveznika (...) očekuje slobodu od slavenskih saveznika«.¹⁰

Dolazak Gvozdenovića dao je povoda američkom tisku za niz članaka o crnogorskom pitanju. Tako je *Washington Star* 3. studenoga 1918. napisao: »Aspiracije Crne Gore su zajedničke s onima drugih naroda iste rase, da postanu dio jugoslavenske konfederacije, ali da sačuva svoju autonomiju, nezavisnost i običaje«.¹¹

Srpska se vlada preko svog poslanika u Washingtonu suprotstavila otvaranju crnogorskog poslanstva. Vesnić je 5. listopada iz Pariza obavijestio Mi-

⁸ Dragoslav Janković – Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države*, sv. 1., Beograd, 1964., 44.

⁹ *The Lansing Papers 1914–1920*, sv. II., 123.

¹⁰ Ministarstvo vanjskih poslova, Beograd, Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu, Srpsko-američki odnosi.

¹¹ Isto.

hailovića da je američka vlada odobrila otvaranje crnogorskog poslanstva i poslao mu listu imena onih koje je kralj Nikola ponudio kao pogodne osobe za poslanika. Pašić je 24. listopada zatražio od poslanika u Washingtonu da spriječi imenovanje Petra Plamenca za crnogorskog poslanika i da ga diskreditira kao čovjeka i političara.

Nakon što su propali pokušaji da se Austro-Ugarska odijeli od Njemačke i nakon izvještaja koji je 16. svibnja poslao u Washington Pleasant Stovell, američki poslanik u Švicarskoj, u kojem je predložio odlučnije držanje prema Austro-Ugarskoj i pripremu planova za podjelu Monarhije, u Washingtonu se steklo uvjerenje da rušenje Austro-Ugarske treba biti glavni cilj američke politike, zato što će to svakako pridonijeti bržem završetku rata. Zbog toga je Lansing mogao nastaviti s inicijativama za rješenje južnoslavenskog pitanja, koje je otpočeo još prije godinu dana. Zapravo je prije Stovellova prijedloga, 10. svibnja 1918., jednim memorandumom Lansing upozorio predsjednika Wilsona na problem koji je nastao zato što se Austro-Ugarsku nije moglo odvojiti od Njemačke, kao i na nove i važne političke momente koji su bili posljedica održavanja Kongresa potlačenih naroda u Rimu. Lansing postavlja u memorandumu alternativu: Podržavati li i dalje postojanje Austro-Ugarske u njenim postojećim granicama ili pomagati proces raspadanja Monarhije i zatim utjecati na pojedinačno ujedinjavanje tih dijelova na temelju principa samoodređenja naroda? Lansing pita Wilsona: »Trebamo li hrabriti takav pokret u Austro-Ugarskoj, dajući podršku narodima, koji traže nezavisnost? (...) Hoćemo li čekati ili ćemo ih obeshrabriti?«.¹² Lansing je u memorandumu poimenično naveo »Jugoslaven«, »Čehoslovake« i »Rumunje« kao narode koji traže slobodu.

Nakon Lansingova memoranduma Wilson se odlučio za ideju o oslobođenju i samoodređenju potlačenih naroda i time je američka politika dobila konkretni, novi i odlučniji smjer. Wilson i Lansing pristupaju konkretizaciji te politike obavještavajući prethodno savezničke vlade kod kojih nailaze na stanovit otpor. Francuska i Engleska oklijevale su precizirati svoje stajalište o Austro-Ugarskoj, dok je Italija preporučivala oprez, osobito u odnosu na »Jugoslaven«, kako se na tom pitanju ne bi izazivale nesuglasice među saveznicima. I srpska je vlada tražila preko svog poslanika razjašnjenje o novoj američkoj politici.

Bojeći se da suzdržljivo držanje saveznika, a osobito talijanska i srpska intervencija, ne bi pokolebalo Wilsona, Lansing mu je 21. svibnja predao novi memorandum. On ga informira o Pageovu izvještaju, prema kojem je Italija sklona nezavisnosti ili barem samoodređenju »Čehoslovaka«, ali nije sklona »Jugoslavenima« zbog njihovih veza sa Srbijom, čije se ambicije i zahtjevi ukrštavaju s talijanskima na jadranskim obalama. Lansing ističe da je talijanska tvrdnja o tome da će Srbija i »Jugoslaveni« pasti pod utjecaj Austrije bez osnove. »Hoćemo li, poznavajući motive, poslušati Italiju i uskratiti svaku pomoć Južnim Slavenima? Hoće li eventualni razdor, koji bi nastao u Austrijskom Carstvu buđenjem nade kod tih naroda u samostalni razvitak, biti od vrijednosti i onda,

¹² Ante Smith-Pavelić, *Dr. Ante Trumbić – problemi hrvatskosrpskih odnosa*, München, 1959., 121.

ako i ne bi bio u skladu s ambicioznim očekivanjima Italije u pogledu istočne obale Jadrana? Mislim, da su Jugoslaveni kao narod dovoljno formirani, da imaju pravo na samoopredjeljenje, i da im se ta želja mora priznati, osim u slučaju da im to onemogućuje razvoj političke situacije. Ovo se svodi na to da li ćemo poslušati Italiju ili priznati opravdanost jugoslavenske želje za nacionalnim životom, ne uvažavajući skrajnje zahtjeve Italije na teritorij, na kojem sada žive Jugoslaveni. S načelnog stanovišta mislim, da Jugoslaveni i Srbi imaju pravo na potporu; ali sa stanovišta postignuća pobjede u ratu odluka je teža. Ipak osjećam da treba odluku donijeti brzo jer ako se želi pobuniti potlačene narode u Austro-Ugarskoj, onda izgleda da je sada došlo vrijeme za to.¹³

Poslije Lansingova memoranduma, a nakon kongresa potlačenih naroda u Rimu u travnju 1918., američka je vlada smatrala da su nastale takve prilike u kojima može pružiti otvoren oslonac borbi slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj za samostalnost, a da zbog toga neće izazvati reakciju Italije ni drugih saveznika. Zbog toga je Lansing, u ime vlade, 29. svibnja izjavio da je njegova vlada s velikim zanimanjem pratila tok Kongresa potlačenih naroda u Rimu i da narodne aspiracije »Čehoslovaka« i »Jugoslavena« na slobodu uživaju njezinu ozbiljnu simpatiju. Istog je dana Lansing uz tekst svoje izjave poslao poruku poslaniku Pageu u Rim i zatražio od njega da objasni talijanskome ministru vanjskih poslova kako ta izjava može biti od dvostruke koristi, i to »Čehoslovacima« i »Jugoslavenima« te saveznicima i Italiji napose, jer će ona ohrabriti južnoslavenske i čehoslovačke iseljenike u SAD-u da pruže veću pomoć američkoj vladi za popunjavanje čehoslovačke legije u Italiji novim jedinicama i poticat će »Čehoslovake« i »Jugoslavene« u austrougarskoj vojsci na dezertiranje.¹⁴

U rujnu 1918. austrougarski ministar vanjskih poslova Otakar Czerin pokušavao je zadobiti poseban mir za Austro-Ugarsku, dakako, u cilju spašavanja cjelokupnosti Monarhije. U okviru tih inicijativa austrougarska vlada uputila je preko švedskog poslanika W. Ekongrena 4. listopada mirovnu ponudu američkoj vladi i u njoj je, među ostalim, ponudila i autonomiju za Slavene. Lansing je tu ponudu odbio navodeći da je američka vlada uz ostalo »također priznala u punoj mjeri pravednost narodnih aspiracija Jugoslavena za slobodu«.¹⁵ Ova izjava značila je konačan stav američke vlade o južnoslavenskom pitanju i prestanak svih kombinacija o rješenju u okviru Austro-Ugarske. U to je vrijeme State Department polagao velike nade u pokret Slavena iz Austro-Ugarske, a posebno u čehoslovačke vojne jedinice u Sibiru, pa je američka vlada još 28. lipnja objavila novu izjavu u kojoj kaže: »Otkako je ova vlada objavila dne 29. svibnja saopćenje, koje se odnosi na narodne težnje Čehoslovaka i Jugoslavena za slobodom, njemački i austrijski zvaničnici i oni, koji s njima simpatiziraju, kušali su da naopako tumače i iskrive jasno značenje tog saopćenja. U svrhu dakle, da ne bude moguć nesporazum o značenju onog saopćenja, državni sekretar objavio je danas izrijekom, da je gledište koje zastupa vlada Sjedinjenih Država

¹³ B. Krizman, »Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918.«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1953., 229.

¹⁴ *The Lansing Papers*, II., 808.

¹⁵ *Jugoslavenski svijet*, New York, 22. 10. 1918., br. 2782.

takvo da sve grane slavenskog plemena treba da budu potpuno oslobođene ispod njemačkog i austrijskog gospodstva.«¹⁶

Međutim, za Južne Slavene iz Austro-Ugarske time nisu bili mnogi problemi ni izdaleka riješeni. R. Lansing je 19. kolovoza izvijestio Wilsona kako treba razbiti Austro-Ugarsku, ali da još ne zna treba li dati puno priznanje »Čehoslovacima« zato što bi to uznemirilo Južne Slavene ako i oni ne bi dobili isto priznanje. Lansing kaže da je u odnosu na »Jugoslavene« poteškoća u ovom: »Kako znate, ljubomora Italije i želja Srbije, da apsorbira Jugoslavene radije nego da s njima stupi u federaciju, ukazuje nam da treba biti suzdržljiv u donošenju političke odluke«. Wilson je Lansingu odgovorio 2. rujna da »Čehoslovake« treba priznati. »Jugoslavene« nije spomenuo, što je stvarno značilo da južnoslavensko pitanje nije još bilo riješeno, nego da je američka diplomacija čekala kakvu će odluku o tome donijeti Italija, srpska vlada i Jugoslavenski odbor u Londonu.¹⁷ State Department je odbacio zahtjev predsjednika srpske vlade N. Pašića od 28. lipnja, da se Srbiji prizna pravo da »oslobodi Jugoslavene«, što bi značilo apsorbciju austrougarskih »Jugoslavena« u srpsku državu.

Rad konferencije za primirje u Parizu predstavljalo je teško iskušenje za južnoslavenske narode Austro-Ugarske. Tako je na sjednici Vrhovnoga ratnog vijeća u Parizu 31. listopada 1918. omogućeno Italiji da okupira zapadne dijelove Monarhije. Na taj način ona je došla u situaciju da okupira gotovo cijelu hrvatsku obalu s gradom Rijekom. Srpski predstavnik u Parizu, M. Vesnić, nije dovoljno odlučno branio interese »Jugoslavena«. S druge strane, Talijani su vodili snažnu propagandu kako bi zadobili za sebe javno mnijenje u savezničkim zemljama. Tako je talijanski ambasador u Washingtonu, Macchi di Cellere zatražio početkom 1919. od svoje vlade da otvori informativne urede u New Yorku i Washingtonu. Nakon otvaranja tih ureda u SAD je stigla i posebna talijanska misija s Pietrom Tozzijem na čelu. Rezultat tog rada bio je da je početkom 1919. većina američkih listova pisala u prilog talijanskih pretenzija na istočnoj obali Jadrana. U prvim mjesecima 1919. u talijanskom iseljeničkom tisku dominiralo je pitanje talijanskog prava na Rijeku. Listovi su prenosili članke iz tiska u Italiji. »Sinovi Italije« i Društvo talijanske iredente tražili su od svojih članova da šalju peticije američkim delegatima u Parizu u prilog talijanskim zahtjevima. Kada se ustanovilo da je Wilson sklon južnoslavenskim zahtjevima na Jadranu, onda ga je Društvo talijanske iredente upozorilo da je potreba Italije strategijska kontrola na Jadranu, a list *Il Carroccio* alarmirao je

¹⁶ M. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1925., 461.

¹⁷ *The Lansing Papers*, sv. 2., 142. U Diplomatskom arhivu ministarstva vanjskih poslova u Beogradu nalazi se izvještaj srpske vrhovne komande iz Soluna od 17. kolovoza 1918. U izvještaju piše da su američki major Brener, vojni ataše pri francusko-američkom glavnom ratnom komesarijatu, i Louis Cranton, kongresmen države Michigan, posjetili francusku komandu u Bitoli. Predstavili su se kao izaslanici predsjednika Wilsona i američke vlade i izjavili da im je cilj izvršiti anketu o balkanskim pitanjima. U Bitoli su se sastali sa srpskim predstavnikom pri francuskoj komandi Simićem i postavili mu ova pitanja: »1. O narodnosti u Makedoniji; 2. O budućoj jugoslavenskoj državi, kao i da li Srbija neće imati težnja za hegemonijom nad ostalim narodima u toj državi, što bi išlo na uštrb opšteg i većitog mira za kojim Saveznici, a naročito Amerika teži. Ovo je pitanje nekoliko puta ponovljeno; 3. Zar ta nova država ne bi imala ekspanziju prema Grčkoj, koja je u tom slučaju mnogo slabija.«

talijanske iseljenike da se suprotstave Wilsonovu prijedlogu. Američki Talijan i kongresmen Fiorello la Guardia izjavio je da postoje razlike između »Čehoslovaka«, koji su se borili sa saveznicima, i »Jugoslavena«, koji su bili protiv saveznika. Talijanski ambasador di Cellere izjavio je 13. veljače 1919. listu *World*: »Prijašnji austrijski vladar Karlo u jednom od svojih govora rekao je, da je u njegovoj vojsci realna i efektivna snaga hrvatski elemenat, jer da su Hrvati jedini njegovi vojnici, koji javno pokazaše pravi vojnički duh.«¹⁸ Tom izjavom htjelo se izazvati negodovanje Amerikanaca protiv hrvatskih pretenzija na Jadran. Velik uspjeh talijanske propagande bilo je svakako i pismo što ga je senator Henry Lodge uputio Talijanima Bostona u ožujku 1919., a u kojem je istaknuo: »Italija gleda na Rijeku kao što su osnivači naše Republike gledali na ušće rijeke Mississippi, tvrdeći da bi bilo koji narod koji bi prisvajao ušće Mississippija bio neprijatelj Sjedinjenih Država.«¹⁹ I senator iz Illinoisa izjavio je: »Rijeka je talijanska po krvi, jeziku i predaji i talijanski zahtjevi da se uspostave prirodne veze između Rijeke i majke zemlje opravdani su.«²⁰

Predsjednik Jugoslavenskog odbora u Londonu, A. Trumbić, 30. listopada 1918. obratio se Jugoslavenskom narodnom vijeću u Washingtonu da zatraži od vlade Sjedinjenih Država da uputi 50.000 vojnika radi okupacije strateških točaka u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. On se bojao da ne bi sporne krajeve okupirala srpska ili talijanska vojska, što bi kasnije utjecalo na razvoj političkih zbivanja. Kada su predstavnici Vijeća N. Gršković i A. Hinković razgovarali o tome s pomoćnikom R. Lansinga, Philippsom, on ih je upitao: zbog čega Jugoslavenski odbor zazire od srpske okupacije? Odgovoreno mu je da bi okupacija išla na ruku velikosrpskim prohtjevima, a da austro-ugarski »Jugoslaveni« nikako ne mogu prihvatiti »veliku Srbiju«, koja bi u sebi od samog početka nosila klicu građanskog rata i pogibelji za svjetski mir. Philipps se složio s predstavnicima Vijeća i istaknuo da glede priznanja Jugoslavenskog odbora nema nikakvih zapreka od Amerike ni saveznika ako se Odbor prethodno sporazumije sa srpskom vladom. Philipps je Trumbićev prijedlog s popratnim objašnjenjima prosljedio Lansingu, ali taj nije poduzeo nikakve korake. Za američku vojnu intervenciju bilo je suviše kasno, jer se E. House već složio s austrijskim mirovnim uvjetima predviđenim za Austro-Ugarsku. Osim toga, R. Lansing je znao da na upotrebu američkih trupa za okupaciju teritorija bivše Austro-Ugarske Wilson ne gleda dobro, a ni ministar rata Baker. U Vrhovnom ratnom savjetu bili su mišljenja da se teritoriji Austro-Ugarske okupiraju savezničkim vojskama i na taj način spriječi širenje boljševizma. Međutim, unatoč negativnom stavu Wilsona i Bakera, čini se da je u američkoj vladi bilo pojedinaca koji su smatrali da treba prihvatiti Trumbićev prijedlog. O tome govori brzojav koji je Gršković uputio Trumbiću 31. listopada i u kojem se kaže kako je Philipps pokazao poseban interes za to da američke trupe okupiraju

¹⁸ *Narodni list*, New York, 15. 2. 1919., br. 46.

¹⁹ Lodge je dao gornju izjavu radi pridobivanja talijanskih glasača, ali je ona ipak izazvala veliku pozornost u javnosti. Američki povjesničar Thomas A. Bailey u djelu *A Diplomatic History of the American People*, New York, 1955., na stranici 667. kaže: »Nije bilo dovoljno jugoslavenskih glasača u Massachusettsu, pa da senator prizna svoju pogrešku.«

²⁰ *Jugoslavenski svijet*, New York, 1. 8. 1919., br. 2126.

neke naše teritorije. U brzopjavu piše: »Ako se primirje s Austrijom zaključi, američke trupe na talijanskom frontu mogle bi biti upotrebene za okupaciju.«²¹ Iako do okupacije nije došlo, treba istaknuti da je Trumbić sve do početka 1920. gledao u prisutnosti američkih trupa jamstvo za osiguranje južnoslavenskih teritorija. U tu svrhu poslužio se i službenikom Jugoslav Reliefa, Predovićem, s kojim se sastao u Parizu prilikom njegova povratka u SAD potkraj 1919. Predović je u Washingtonu posjetio ministra mornarice Danielsa i u Trumbićeva ga ime molio da se poduzmu koraci kod vlade kako se iz Jadrana ne bi povukla američka mornarica, jer bi u tom slučaju Talijani mogli okupirati čitavu Dalmaciju.²²

Okupaciji austrougarskih teritorija Wilson se protivio iz istih razloga kao i intervenciji u Rusiji. »Iz principa i radi nepredvidivih poteškoća treba dignuti ruke od dijelova Austro-Ugarske i reducirati intervenciju sa strane na minimum.« Dana 11. studenoga State Department je izjavio da se Sjedinjene Države ubuduće neće miješati u problem Rijeke i u jadransko pitanje, jer treba rješavati druge probleme koji su se našli pred američkom vladom. Tom izjavom završio se i angažman američkih političara u jadranskom sporu.²³

U State Departmentu su potkraj 1918. i 1919. godine već sasvim dobro bili upoznati sa svim problemima oko južnoslavenskog ujedinjenja i imali su ozbiljne primjedbe prema talijanskoj politici u jadranskom pitanju, ali još više prema imperijalnim težnjama Kraljevine Srbije. Primjerice, navodimo kako je J. Simić, srpski poslanik u Washingtonu, izvijestio 22. listopada 1918. srpsku vladu da u službenim američkim krugovima postoji uvjerenje o nesrednim parlamentarnim prilikama u Srbiji. Iako se Amerikanci ne žele miješati u unutrašnje prilike u savezničkim zemljama, unutrašnja situacija u jednoj zemlji ipak utječe na njihovu politiku prema dotičnoj zemlji. Oni su, kaže Simić, po svojim pogledima i obrazovanju vrlo osjetljivi kada je posrijedi parlamentarna vladavina i od nepovoljnog mišljenja o njoj mogu trpjeti interesi cijele zemlje koja je o Americi ovisna.

Simić kaže da je američko ministarstvo vanjskih poslova, koje je uvijek bilo naklonjeno ujedinjenju »Jugoslavena«, primilo proklamaciju o uspostavi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. studenoga 1918. s izvjesnom rezervom. Američki tisak je, doduše, donio vijest o proklamaciji i izvode iz nje, ali bez komentara i, štoviše, nije joj uopće pridavao veću pozornost. Simić navodi: »što ovaj, po naš narod, veliki istorijski čin nije naišao na najtopliji prijem u američkim zvaničnim krugovima i štampi, ne treba misliti, da su mu Američke Ujedinjene Države protivne. Uopšte gotovo ceo ovdašnji politički svet, kao i vladini krugovi, naklonjeni su ujedinjenju našeg naroda. Ali i pored te naklonosti i svih simpatija, naročito prema srpskom narodu, postoji izvesno nepoverenje (...) to se nepoverenje osniva na njihovom nepovoljnom mišljenju o našem unutarnjem političkom životu (...) Uverenje da se kod nas ne poštuje ni parlamentarni režim, uhvatio ovamo još više korena, i to štetno utiče na sve narodne poslove, pa čak i one koji se odnose na ekonomsko obnavljanje zemlje.«²⁴

²¹ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

²² *Hrvatska*, Calumet, 2. I. 1920.

²³ Mamatey, n. dj., 347.

²⁴ Janković-Krizman, n. dj., 725.

U američkom State Departmentu nepovjerenje u jugoslavensku državu trajalo je kontinuirano u razdoblju između dvaju ratova. Američki su političari, a i američka javnost, Jugoslaviju smatrali neuspjelom ili »umjetnom tvorevinom« Versailleskog sporazuma.²⁵ Pa ipak, na početku drugoga svjetskog rata američki predsjednik i američka vlada oštro su osudili agresiju sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju.

Odmah po izvršenoj agresiji u travnju 1941. predsjednik Roosevelt i ministar vanjskih poslova Cordell Hull osudili su agresiju i odlučili pružiti moralnu i materijalnu pomoć Jugoslaviji.²⁶ I nekoliko mjeseci kasnije, 11. studenoga, Roosevelt je u jednom pismu jugoslavenskoj delegaciji koja je posjetila Ameriku, istaknuo da je Kraljevina Jugoslavija od vitalnog interesa za obranu Sjedinjenih Američkih Država. U srpnju 1942. jugoslavenski kralj Petar bio je u službenom posjetu u SAD-u. Tom prilikom primio ga je predsjednik Roosevelt, a razgovorima je prisustvovao Winston Churchill, koji se također zatekao u Americi. Roosevelt i Churchill izjavili su tom prilikom da njihove vlade hoće obnovu Jugoslavije koja će »biti unutra stabilna i neće biti podložna nacionalnim sukobima.«²⁷ Na jednom sastanku koji se održao 18. rujna 1942. u Washingtonu, u Uredu za ratne informacije, a kojem su prisustvovali prvaci južnoslavenskih iseljenika u SAD-u, pomoćnik ministra vanjskih poslova Adolph Berle izložio je stajalište američke vlade prema Jugoslaviji. Berle je istaknuo »da Sjedinjene Američke Države priznaju Jugoslaviju kao državu i kao saveznicu u ovom ratu protiv osovinskih sila, te će Amerika Jugoslaviji pružiti svaku moguću moralnu i materijalnu pomoć. U otporu Hitleru i Mussoliniju, kao i njihovim vazalima Paveliću i Nediću, sudjeluju sva tri jugoslavenska naroda u Jugoslaviji, a naša je dužnost da podupiremo sve one i pružamo pomoć svim onim elementima koji bilo gdje i na bilo koji način doprinose porazu zajedničkog nam neprijatelja. Američka vlada ne želi da se upliće u unutrašnje razlike ili poglede pojedinih stranaka ili pojedinaca na buduće državno uređenje u Jugoslaviji, niti nastoji da utječe u bilo kojem pogledu kakvo bi uređenje trebalo biti, premda zna da postoje razna mišljenja i razni pogledi na tu stvar. Ali nije dužnost nas Amerikanaca da sada, u ovom času, o tim stvarima vodimo brigu i trošimo na to energiju. Naša prava, jedina i glavna dužnost jest da pobijedimo Hitlera i njegove saveznike, a sve druge stvari moraju biti potčinjene tom cilju. Svaka svada i svako narušavanje mira među Amerikancima o pitanjima razlika u starom kraju, koje se tiču onih naroda i treba da ih oni sami urede, slabi naše napore i koristi našim neprijateljima. Bez pobjede nad Hitlerom neće biti moguće nikakav zdrav poredak za narode Jugoslavije, niti sloboda za bilo koje narode.«²⁸

²⁵ Vidi: Ivan Čizmić, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država*, Globus, Zagreb, 1982.

²⁶ *Zajedničar*, Pittsburgh, 9. IV. 1941.

²⁷ Bogdan Radica, »O radu Hrvata u USA za vrijeme prošlog rata«, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, sv. 1., godina VII., 55.

²⁸ *The Diary of Adolf A. Berle, 1931–1971, Organization of European Groups in America*, 6. srpnja 1942, Microfilm and Fiche Collections, Roosevelt Study Center, Mideldorf; *Zajedničar*, 30. IX. 1942.

Berlovo izlaganje najbolje pokazuje stvarni smisao američke podrške južnoslavenskoj državi. Razlozi su bili praktične naravi, Amerika je htjela pridobiti još jednog saveznika u borbi protiv sila Osovine. Stvaran odnos američke politike prema Jugoslaviji, odnosno treba li se ta država i poslije rata održati i u kakvom obliku, mnogo je složenije pitanje i traži detaljniju analizu.

Pomoćnik ministra vanjskih poslova, Summer Wells u svojoj knjizi *Sedam odluka koje su izmijenile svijet*, osvrnuo se na neka politička gledišta predsjednika Roosevelta o događajima na području Balkana. Wells ističe kako je potrebno ukazati da je Roosevelt pokazivao sklonost za neka načelna rješenja problema koji su bili aktualni i teško rješivi s obzirom na to da su porijeklo i bit tih problema bili teško rješivi. Tako je Roosevelt vjerovao da se mnogi teritorijalni sporovi u Europi mogu uspješno riješiti putem plebiscita. Roosevelt je toliko vjerovao u plebiscit kao uspješno rješenje da ga je smatrao mnogo efikasnijim negoli princip samoodređenja naroda što ga je zagovarao Woodrow Wilson. Wells napominje kako mu je jedne noći Roosevelt govorio više od jednog sata o tome kako je potrebno putem plebiscita razriješiti jednom i zauvijek sva trvenja između Srba, Hrvata i Slovenaca, koji su tako teško opterećivali Jugoslaviju kao nezavisnu državu. Roosevelt također nije bio zabrinut zbog osiromašenja i opće bijede koja se proširila u Podunavlju poslije Versailleskog sporazuma i raspada austrougarskog carstva i ekonomske federacije koju je to carstvo predstavljalo. Wells naglašava kako je Rooseveltov jak osjećaj za pravdu instinktivno ukazivao na slobodno održane plebiscite kao sredstvo koje će sprečavati obespravljanje manjinskih naroda. Ali prema Wellsu, Roosevelt je propustio voditi računa o praktičnim razmatranjima buduće nacionalne rascjepkanosti, koju je on predlagao, a koja bi mogla značiti porast ekonomskih nevolja, koje su bile jedan od glavnih uzroka europske bijede u godinama između dvaju ratova.²⁹

Ono s čime nas upoznaje S. Wells u svojoj knjizi nisu bile samo Rooseveltove političke meditacije nego je u tom pravcu Roosevelt poduzimao i konkretne političke korake.

Na početku rata izbili su vrlo oštri politički nesporazumi između predsjednika Roosevelta i W. Churchilla. O tome nešto više možemo saznati iz memoranduma što ga je predsjedniku Rooseveltu 8. srpnja 1941. poslao iz Londona A. Berle, pomoćnik ministra vanjskih poslova. Berle upozorava Roosevelta kako je postalo očito da su prethodni sporazumi o poratnom uređenju Europe već dogovoreni, uglavnom u Londonu. Berle pita Roosevelta je li on upoznat s njima, jer da nije sasvim jasno da State Department raspolaže informacijama. S nekim sporazumima Berlea su upoznali Britanci, a o nekima je samo čuo. Zato Berle predlaže Rooseveltu da će mu s vremena na vrijeme slati informacije koje uspije dobiti u dogovaranjima o poslijeratnom uređenju Europe.³⁰

Berle podsjeća Roosevelta kako je u Versaillesu predsjednik Wilson bio zakinut glede ugovora koji su bili dogovoreni, a u kojima on nije sudjelovao niti

²⁹ Summer Wells, *Seven Decisions That Shaped History*, Harper and Brothers Publishers, New York, 1951., 136.

³⁰ *Navigating the Rapids 1918–1971, From the Papers of Adolf A. Berle*, ur. Beatrice Bishop Berle..., Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1973., 372.

je s njima bio upoznat. Zato je Berle napomenuo Rooseveltu kako je sugerirao pomoćniku ministra vanjskih poslova S. Wellsu, da se daje jasno upozorenje da Amerikanci ne mogu biti vezani bilo kakvim ugovorima na koje nisu dali svoj definitivni pristanak. Kada je Berle spominjao ugovore o poslijeratnom uređenju Europe, on je u prvom redu mislio na dogovaranja o tome da se grad Trst vrati Jugoslaviji.³¹ Roosevelt je bio jako uznemiren Berlovim memorandumom i sačinio je vrlo oštar odgovor Churchill. Nakon što se sa sadržajem odgovora u potpunosti složio S. Wells i nakon njegove sugestije da se bez odgode odgovori Churchill, predsjednik Roosevelt je uputio 14. srpnja 1941. sljedeće pismo Churchill:

»Ja znam da Vi ne vodite mnogo računa o mojim upozorenjima koje sam Vam uputio u pitanjima koja u ovom času i nisu tako važna, ali koja mogu uzrokovati nepovoljne posljedice kasnije. To se odnosi na govorkanja koja, naravno, nisu ništa više ni manje nego govorkanja o ugovorima ili pogodbama koje je britanska vlada spremna učiniti s nekim od okupiranih zemalja. Kao primjer tome je glupa priča da ste Vi obećali ponovnu uspostavu Jugoslavije na način kako je ona prije postojala i još k tome da ste obećali Trst Jugoslaviji.

Među nekim etničkim grupama u ovoj zemlji ima naravno potpunog odobravanja za takva obećanja u odnosu na poslijeratne ugovore, ali s druge strane ima neslaganja i suprotnih argumenata među drugim etničkim grupama kao što su Česi i Slovaci ili Valonci i Flamanci. Vi se, naravno, sjećate da je još 1919. bilo ozbiljnih poteškoća s tada aktualnim navodnim obećanjima Talijanima i drugima.

Ja sam siguran da je još suviše rano za bilo koga od nas sklapati bilo kakve ugovore, i to radi sasvim opravdanog razloga da će i Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države htjeti osigurati budući mir razoružanjem svih izazivača rata i, drugo, s razmatranjem mogućnosti uspostave malih država u interesu skladnog života, pa i u slučaju da se uspostava takvih država postigne putem plebiscita.

Plebiscit je, uzevši u cjelini, bio jedan od uspješnih rezultata Versailleskog ugovora i moglo bi biti korisno za nas prihvatiti ideju i sugerirati u nekim slučajevima preliminarne plebiscite koj bi kasnije u većoj mjeri mogli biti ponovljeni po drugi ili treći put. Na primjer, nitko od nas ne zna u ovom trenutku je li preporučljivo u interesu mira izvući Hrvate iz srpskog zagrljaja ili obratno.

Po mome mišljenju, jedna opća izjava s Vaše strane mogla bi u ovom času biti korisna, ukoliko biste jasno istaknuli da ne postoje nikakvi mirovni pregovori o teritorijima, stanovništvu ili ekonomskim koncesijama. Ja bih podupro Vašu izjavu na vrlo određen način.³²

Predsjednik Roosevelt je bio protiv toga da se prije vremena raspravlja o budućim granicama i poslijeratnom uređenju. On je imao na pameti loše Wilsonovo iskustvo s tajnim pregovorima. A svi ti dogovori uglavnom su se vodili u Londonu. Berle spominje neke od njih koji su izazvali pozornost u State Departmentu. Uz pitanje povratka Trsta Jugoslaviji, pregovaralo se i o zahtjevu

³¹ Isto.

³² *Roosevelt and Churchill, Their Secret Wartime Correspondence*, ur. Francis L. Loewenheim, Saturday Review Press / E. P. Dutton, New York, 1975., 149.

Moskve o uspostavi nacionalnih odbora Poljaka, Čeha i »Jugoslavena« kao nukleusa poslijeratne federacije. Rusija je zatim beskompromisno inzistirala na priznavanju prava na baltičke države, u čemu su ih podržavali Britanci.³³

Churchill nije odgovorio na Rooseveltov prijedlog o javnom objavljivanju kako nije bilo nikakvih prethodnih dogovaranja o poslijeratnom uređenju Europe. Objašnjenje za to se može naći u dnevniku Antonyja Edena, koji je poslije posjeta H. Hopkinsa, specijalnoga Rooseveltovog savjetnika, u Londonu 21. srpnja 1941. zapisao: »Winston očito nije bio zainteresiran za mir i tako je Hopkinsu bilo rečeno da svakako razgovara sa manom. Ja sam objasnio našu poziciju i bio sam odlučan da u toj stvari imam čiste ruke, ali slučaj jednog američkog predsjednika koji uvelike govori o europskim granicama neugodno me je podsjetio na Wilsona.«³⁴

Roosevelt je i u narednim ratnim godinama iznosio svoja politička gledišta. Tako je u jednom govoru na Međunarodnome studentskom kongresu izjavio kako »živi duh otpora« u Norveškoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Srbiji i Grčkoj.³⁵ Roosevelt nije spomenuo riječ Jugoslavija, jer će još u svibnju 1944. Churchill predlagati podjelu jugoslavenskih zemalja na sastavne cijelove. U pismu od 18. svibnja upućenom Churchill, među ostalim, kaže: »Usput, sjećate li se kada sam Vam govorio prije nešto više od godinu dana o mome razgovoru s Petrom (kraljem Petrom, op.a.) s kojim sam raspravljao o mogućnostima triju država umjesto jedne, s time da bi on mogao biti na čelu obnovljene Srbije? To nije pobudilo neko oduševljenje kod njega, niti Purića (predsjednika vlade, op.a.). Kralj, kojemu su se zažarile oči, istaknuo je kako je on Srbin. Ja mislim da Vi i ja trebamo imati na umu takvu mogućnost, ako nova vlada ne bi funkcionirala. Osobno ja bih radije imao Jugoslaviju, ali tri neovisne države s posebnim vladama u balkanskoj konfederaciji mogle bi riješiti mnoge probleme.«³⁶

Kada je Anthony Eden u ožujku 1943. posjetio SAD, u State Departmentu ga je S. Wells upoznao s Rooseveltovim pogledima na rješenje južnoslavenskog pitanja. Eden je istaknuo kako je stajalište njegove vlade da Jugoslaviju treba obnoviti. Wells mu je odgovorio kako i on tako misli, ali da treba biti na čistu s time da je predsjednik Roosevelt skloniji da Hrvati i Slovenci o svojoj budućnosti odluče odgovarajućim plebiscitom. Wells je naglasio kako bi za istočnu Europu bilo mnogo korisnije zagovarati ujedinjavanje negoli podjele i da bi predsjednikove primjedbe mogle biti zadovoljene ako bi Hrvati i Slovenci dobili potpunu autonomiju kroz jugoslavenski federativni sistem.³⁷

Razmišljanja o budućnosti Jugoslavije bila su prisutna i u londonskim političkim krugovima. Tako je jugoslavenski ambasador Fotić prilikom posjeta State Departmentu obavijestio Wellsa o nekim najnovijim mišljenjima u Londonu, koja su jako zabrinula tamošnju izbjegličku vladu. Prema Fotiću, neki članovi britanske vlade očito su protiv obnove Jugoslavije i zagovaraju njenu

³³ Joseph P. Lash, *Roosevelt and Churchill 1939–1941, The Partnership That Saved the West*, W. W. Norton and Company, Inc., New York, 367.

³⁴ Isto, 368.

³⁵ B. Radica, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 1980., br. 3, 57.

³⁶ Roosevelt and Churchill, n. dj., 498.

³⁷ *Foreign Relations of the United States*, sv. III., Washington, 1961., 24.

podjelu na etničkim osnovama, nakon čega bi dijelovi nekadašnje Jugoslavije bili priključeni podunavskoj federaciji. Fotić je naglasio Wellsu kako on vjeruje da se poteškoće u srpsko-hrvatskim odnosima mogu izbjeći i da svi članovi jugoslavenske vlade u Londonu smatraju da Jugoslaviju treba obnoviti na taj način što bi Slovenija, Hrvatska i Srbija imale zajedničke vanjske poslove i obranu, a u ostalome bi bile nezavisne države.³⁸

U međuvremenu je i jugoslavenska vlada u Londonu izdala službeno priopćenje u kojem se ističe kako će jugoslavenski narodi odlučiti o svojoj sudbini. Međutim, u priopćenju vlade stoji kako postaje sve jasnije da je razdoblje centralizma prošlost, a da je budućnost za sve u federaciji u kojoj će Srbi, Hrvati i Slovenci surađivati međusobno, ali samo tako da to ne bi išlo na štetu bilo kojeg naroda.³⁹

U Moskvi se također razmišljalo o tome obnoviti li Jugoslaviju i na koji način. Godine 1941. jedna delegacija maršala Tolbuhina kriomice je posjetila Zagreb i sastala se s poglavnikom Nezavisne Države Hrvatske, Antom Pavelićem. Prenijeli su mu Staljinovu poruku, prema kojoj bi Sovjetski Savez priznao nezavisnost Hrvatske, pod uvjetom uspostave komunističkog poretka. Pavelić je to odbio.⁴⁰ Ova Staljinova ponuda podudara se s njegovim prijedlogom upućenim A. Harrimanu: »Staljin je podnio iznenađujući prijedlog da bi pet ili šest savezničkih divizija moglo biti prebačeno s talijanskog fronta u Dalmaciju i od tuda nepredovati prema Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske i spojiti se s Crvenom armijom na jugoistoku Austrije.« Staljin je predlagao da se ta operacija izvede u proljeće 1944., ali kako je poznato do nje nije nikada došlo.⁴¹

Rasprave o budućnosti Jugoslavije bile su uvelike poticane i kontroverznim vijestima o ratnim zbivanjima na jugoslavenskom području. Za američke je političare građanski rat na području Jugoslavije bio rat između Hrvata i Srba ili u najmanju ruku uglavnom inspiriran srpsko-hrvatskim sukobima. Iako takve ocjene nisu bile sasvim točne, na njima se uglavnom zasnivala američka politika prema Jugoslaviji. Adolph Berle, razmišljajući kako konsolidirati političku situaciju u jugoistočnoj Europi, u prvom je redu tražio rješenja kako stati na kraj građanskom ratu između Hrvata i Srba, dopuštajući da je možda posrijedi i rat između partizana i sljedbenika jugoslavenske vlade u Londonu ili između revolucionara potpomognutih Rusima i srpskih nacionalista.⁴²

Kada je sovjetski ambasador u Londonu upozorio britansku vladu kako Sovjeti imaju svoje interese na Jadranu, A. Berle je komentirao: »činjenica je

³⁸ Isto, II., 1004.

³⁹ Isto, 1013. Među američkim političarima sve više je prevladavalo mišljenje da balkanskim narodima treba dati pravo na samoopredjeljenje. Tako je u studenome 1943. sekretar za financije, H. Morgenthau, uvjeravao predsjednika Roosevelta kako narodi na Balkanu imaju pravo na vladu koju sami izaberu i kako im za vladare ne treba nametati nikakve kraljeve. Ovaj Morgenthauov prijedlog Roosevelt nije prihvatio s oduševljenjem zato što je u principu imao simpatije za monarhe. John M. Blum, *From the Morgenthau Diaries, Years of War 1941–1945*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1967., 159.

⁴⁰ *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 1980., br. 3, 515.

⁴¹ W. A. Harriman and E. Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946*, Random House, New York, 379.

⁴² *Navigating the Rapids 1918–1971*, 432.

da je komunistički manifest već primijenjen u Grčkoj, a partizanski pokret u Hrvatskoj vode komunisti.«⁴³ U State Departmentu su bili zabrinuti o dimenzijama građanskog rata u Jugoslaviji gdje se »hrvatsko-srpski građanski rat reflektira kroz svade među jugoslavenskim iseljenicima u svijetu, posebno u Sjedinjenim Državama i Južnoj Americi.«⁴⁴ Kada je američka vlada uputila svoju vojnu misiju partizanima, A. Berle je to prokomentirao: »(...) cijeli ovaj posao s Titom me brine. Ipak ima šest milijuna Srba i Titova genijalna primjedba da će on naći neki sporazum s njima zauzimanjem Srbije naliči mi na građanski rat i ništa drugo.«⁴⁵ Berle dalje upozorava kako američka politika ne smije poduzimati nikakve korake, a da nije svjesna posljedica i dodaje: »Ali ako Britanci i Sovjeti odluče da izglađe svoje nesuglasice u Jugoslaviji žrtvovanjem Srba koji su se suprotstavili i borili protiv Nijemaca, u našem slučaju najmanje što možemo učiniti jest da treba biti jasno kako to nisu naša posla.«⁴⁶

Draža Mihailović, vođa četnika, ocjenjivan je u inozemstvu kao veliki Srbin čiji pokret nije našao pristaše među pripadnicima drugih etničkih skupina. Sukob između partizana i četnika u Americi se interpretirao na nekoliko načina: 1. kao srpsko-hrvatski sukob; 2. kao srpski imperijalizam; 3. kao jedan oblik građanskog rata sličan onom u Španjolskoj u kojem se reakcionarni elementi (četnici) bore protiv liberala/partizana.⁴⁷

A. Berle je ocijenio Mihailovića kao čovjeka britanskog povjerenja, za razliku od partizana koje podržavaju Rusi.⁴⁸ U međuvremenu Churchill se priklonio Titu i nagovorio je Roosevelta da ga u tome slijedi. Prema Churchill, podržavati Mihailovića značilo bi poticati građanski rat.⁴⁹ Međutim, kada je u ljeto 1944. Churchill pristao da s Rusima podijeli utjecaj na Balkanu, Roosevelt je strogo protestirao.⁵⁰ Amerikanci su se teško odlučivali kome dati potporu ili partizanima ili četnicima, i to radi simpatija što su ih Srbi imali među američkim političarima. Kada su Amerikanci htjeli poslati svoju vojnu misiju u štab D. Mihailovića, Churchill je oštro opomenuo Roosevelta: »Ako u ovom času jedna američka misija dođe u štab Mihailovića, to će diljem Balkana pokazati nesuglasice između Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Rusi će, sasvim je sigurno, stati na Titovu stranu, kojega mi u potpunosti podržavamo.«⁵¹

Državni sekretar C. Hull izjavio je 9. prosinca 1943. novinarima da će SAD pomagati partizane kao i snage generala Mihailovića. SAD će svoju pomoć Jugoslaviji pružati u prvom redu na praktičnim pitanjima otpora svih grupa u borbi protiv Nijemaca. Američka vlada priznaje kralja i jugoslavensku vladu u Kairu kao predstavnika Jugoslavije u općem vođenju rata, iako uspjesi narod-

⁴³ Isto, 440.

⁴⁴ Neobjavljeni dnevnik Adolfa Berlea, 1931–1971, Memorandum for the Secretary, 13. 1. 1943, Mikrofilm u Roosevelt Study Center, Midelburg, Nizozemska.

⁴⁵ *Navigating and Rapids 1918–1971*, 454.

⁴⁶ Isto, 465.

⁴⁷ *Foreign Relations of the United States*, 1943., II., 996.

⁴⁸ *Navigating the Rapids 1918–1971*, 430.

⁴⁹ *Foreign Relations of the United States*, 1943., II., 997.

⁵⁰ *Roosevelt and Churchill*, n. dj., 62.

⁵¹ Isto, 482.

nooslobodilačke vojske Jugoslavije pružaju golemu korist antihitlerovskoj koaliciji. Konačno državno i političko uređenje Jugoslavije stvar je budućnosti koju će odrediti sami Jugoslaveni. U prvim mjesecima 1944. postojala je izvjesna divergencija između američke vlade i vlada Velike Britanije i SSSR-a prema zbivanjima u Jugoslaviji. Američka je vlada pokazivala spremnost da zaštiti četnički pokret, interese kralja Petra i njegove vlade. Dana 14. travnja 1944. stigao je u London E. Stettinius, državni podsekretar, koji je prema instrukcijama predsjednika Roosevelta trebao uskladiti zajedničku savezničku politiku prema Jugoslaviji. Stettiniusovi razgovori u Londonu završili su u prilog međunarodne afirmacije Tita i partizanskog pokreta.⁵²

Opredijelivši se za Tita, Churchill se ipak našao u nedoumici. U jednom pismu Rooseveltu zabrinuto piše: »Mi ne znamo što će se dogoditi u srpskom dijelu Jugoslavije. Sasvim je sigurno da tamo Mihailović ima snažnu podršku kao komandant i ne znači da će njegovo smjenjivanje s položaja ministra rata umanjiti njegov utjecaj. Ne možemo predvidjeti što će on napraviti. Ima možda 200.000 srpskih seljaka koji su protiv Nijemaca ali su uvjereni Srbi (...)«⁵³

Novo iskušenje za američku politiku u vezi sa zbivanjima u Jugoslaviji bio je opoziv jugoslavenskog poslanika u Washingtonu, Konstantina Fotića. S time je britanski poslanik u Washingtonu, R. Campbell, 15. listopada, upoznao A. Berlea, naglasivši mu kako u Londonu smatraju Fotića simbolom velikosrpske politike i da Britanci žele ukloniti Fotića koji je simbol ugnjetavačke srpske doktrine. Berle je iznio Campbellu stajalište američke vlade, koja je također bila zabrinuta zbog porasta velikosrpske politike, a koja se u Americi najviše širila iz jugoslavenske ambasade. Zbog toga je State Department nekoliko puta oštro protestirao kod Fotića. Berle je također upoznao Campbella sa sukobima između hrvatskih doseljenika, koje su podržavali američki ljevičari, i srpskih doseljenika, koje je podržavala jugoslavenska ambasada.⁵⁴

Međutim, Kostantin Fotić je među američkim političarima, a napose u State Departmentu imao prijatelja, koji su simpatizirali njegova politička gledišta i koji se nisu slagali s odlukom o njegovu opozivu. Zbog toga je R. Campbell ponovno 29. listopada posjetio Berlea i inzistirao da se američka vlada suglasi s Fotićevim opozivom. Berle je upozorio Campbella da će opoziv Fotića biti primljen sa žaljenjem u nekim južnoslavenskim krugovima u SAD-u i da će to biti shvaćeno kao podrška partizanima u Jugoslaviji i hrvatskim doseljenicima i njihovim ljevičarskim pokroviteljima u Americi, o čemu bi Foreign Office trebao voditi računa. Campbell je odgovorio kao su u Londonu svjesni tog rizika, što nije zadovoljilo A. Berlea. On je smatrao da o tome još treba raspraviti u State Departmentu, jer će opoziv Fotića ohrabriti hrvatske ljevičare i bana Hrvatske, Ivana Šubašića, koji se nalazi u SAD-u, da osnuju Jugoslavenski nacionalni komitet pod svojom kontrolom.⁵⁵

⁵² Vidi: Slobodan Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944–1945*, Zagreb, 1977.

⁵³ *Roosevelt and Churchill*, n. dj., 497.

⁵⁴ *The Diary of Adolf A. Berle, 1937–1971*,

⁵⁵ Isto, 0202.

Polovicom 1944. godine Winston Churchill počeo je sistematski raditi na sporazumu između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije s maršalom Titom na čelu i jugoslavenske vlade u Londonu s predsjednikom Ivanom Šubašićem, koji se u međuvremenu vratio iz SAD-a u London. Churchill je vjerovao da ideološki sukobi neće biti zapreka sporazumu. Churchill spominje kako ga je prilikom sastanka u Napulju 13. kolovoza »Tito uvjeravao kako je on javno ustvrdio da nema namjeru uvesti komunistički sistem u Jugoslaviji i to iz jedinog razloga što će najveći dio europskih zemalja najvjerojatnije živjeti u demokratskim režimima«. Kada je Churchill zatražio od Tita da još jednom javno potvrdi tu svoju namjeru, on mu je odgovorio da »on to ne želi, jer bi moglo izgledati da se na njega vrši pritisak«. Ovaj Titov odgovor zadovoljio je Churchilla.⁵⁶ Sporazum između Ivana Šubašića i Josipa Broza Tita potpisan je na otoku Visu 17. lipnja 1944. godine. U Americi je sporazum izazvao dosta sumnjičenja i nepovjerenja. U State Department su stizale vijesti iz Londona kako je sporazum naišao na opoziciju većeg dijela jugoslavenske izbjegličke vlade, a kod mnogih srpskih ministara vlada uvjerenje »da činjenica što su Tito i Šubašić Hrvati daje ovoj novoj politici strogo hrvatsku pozadinu«. ⁵⁷ I američki vojni poslanik u Londonu uputio je predsjedniku Rooseveltu poruku upoznavajući ga da može biti mnogo problema, jer Šubašić ne uvažava srpska gledišta u rješavanju jugoslavenske krize.⁵⁸ Sankcioniranjem sporazuma Tito–Šubašić, saveznici su de facto omogućili Titu u komunističkoj partiji Jugoslavije da riješi jugoslavensku krizu i odredi sudbinu jugoslavenskih naroda za sljedećih nekoliko desetljeća. Međutim, činjenica je, a to pokazuju i povijesni izvori, da su saveznici, prema tome i američki političari, dobro znali da su bit jugoslavenskog problema srpskohrvatski odnosi i nacionalni sukobi. U SAD-u se dobro znalo da od rješenja hrvatsko-srpskog spora ovisi i budućnost jugoslavenske države.

Zaključak

Dva američka predsjednika, Woodrow Wilson u prvom svjetskom ratu i Franklin D. Roosevelt u drugome svjetskom ratu, nisu imali definiran odnos prema jugoslavenskoj državi. W. Wilson prihvaćanjem načela samoodređenja naroda kao motom svoje politike zalagao se za nacionalne aspiracije austro-ugarskih Slavena ali samo kroz postizanje autonomije unutar carstva. Wilson je takvo rješenje zagovarao gotovo do prije kraja rata. Što se ticalo austrougarskih »Jugoslavena«, za to je imao jake argumente. Kraljevina Italija je tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine dobila obećanja saveznika o priključenju Dalmacije s Istrom, te Trsta Italiji. Kraljevina Srbija u načelu je prihvaćala ujedinjenje svih Južnih Slavena u jednu državu, ali pod uvjetom da se ujedinjenje provede pod vodstvom srpske države, što je značilo unaprijed osigurati srpsku supremaciju u budućoj državi. Srbija je inače pokazivala spremnost pogađati se

⁵⁶ *Roosevelt and Churchill*, n. dj., 511.

⁵⁷ *Foreign Relations of the United States*, 1945., V., 1192.

⁵⁸ *Map Room Messages of President Roosevelt*, Mikrofilm u Roosevelt Study Center, Midelburg, Nizozemska.

sa saveznicima oko teritorija. S Italijom se pogađala o podjeli Dalmacije, a od saveznika je do prije samoga kraja rata tražila da se Bosna i Hercegovina dodijeli Srbiji. Crna Gora, koja je do tada bila suverena država, također je trebala postati integralni dio Kraljevine Srbije. Na ovim konkretnim i nerješivim balkanskim problemima W. Wilson je shvatio koliko je njegova načelo samoopredjeljenja naroda samo politički idealizam. Zato se njemu činilo mnogo jednostavnijim da austrougarski Slaveni rješavaju svoja pitanja na načelima samoopredjeljivanja naroda, ali u okviru Monarhije. Pa ipak, američka politika još od 1915. godine, polagano ali sigurno, krenula je u drugom smjeru. To se dogodilo kada je na mjestu ministra vanjskih poslova W. S. Brayena zamijenio R. Lansing. Ta promjena imala je dalekosežne posljedice za vanjsku politiku SAD-a. Dolaskom Lansinga nacionalne aspiracije »Jugoslavena« dobile su dobrog zagovornika. Njegova je zasluga što je austrougarski ambasador K. Dumba morao 1915. napustiti SAD. Još od 1917. Lansing zagovara rješenje južnoslavenskog pitanja izvan Austro-Ugarske, zbog čega se često razilazio s Wilsonom. Treba znati da je Lansing samo dan prije bio obaviješten o predsjednikovu planu od 14 točaka. Cijela grupa političara u State Departmentu slijedila je Lansinga. Richard Crane, Lansingov sekretar, W. Philips, Lansingov pomoćnik, Frank Polk i Albert Putney, visoki službenici u State Departmentu, zagovarali su rješavanje južnoslavenskog pitanja izvan Monarhije. Najveća zasluga W. Wilsona je u tome što je određivanjem načela samoodređenja naroda dao idejnu podlogu za politički program koji je barem donekle omogućio austrougarskim Slavenima da ostvare svoje nacionalne aspiracije u novostvorenim državama poslije prvoga svjetskog rata. Jedna od tih država bila je i Jugoslavija.

Poučen lošim iskustvima u stvaranju jugoslavenske države u prvom svjetskom ratu i nedemokratskim načinom života u toj državi između dvaju ratova, F. D. Roosevelt nije mnogo vjerovao u Jugoslaviju. Na samom početku rata, u srpnju 1941. prigovorio je engleskim političarima u Londonu što ponavljaju političke greške iz prvoga svjetskoga rata. Rješenje jugoslavenskog pitanja vidio je u plebiscitu kroz koji bi se južnoslavenski narodi slobodno opredijelili u kakvoj državi žele živjeti. Na žalost, nitko u State Departmentu niti u Foreign Officeu u Londonu nije podržao tu Rooseveltovu zamisao. Pa ipak, njegovi suradnici, a i politički partneri iz Londona, pod utjecajem Rooseveltovih razmišljanja tražili su nova rješenja za poslijeratnu Jugoslaviju. Po njima, Jugoslavija je trebala biti federativna ili konfederativna država u kojoj treba jamčiti nacionalnu ravnopravnost i demokratski način života svim njenim narodima. Nitko od tih političara nije smatrao da Jugoslaviju treba dezintegrirati. Trebalo je čekati pola stoljeća i pad komunističkog sustava da se pokaže »političko proroštvo« D. Roosevelta o plebiscitu kao rješenju, koji su, osim srpskog, prihvatili svi narodi bivše Jugoslavije kao način demokratskog odlučivanja o svojoj budućnosti. Na žalost, raspad »umjetne tvorevine Versaillesa« nije se završio na miran način, nego naprotiv, popraćen je teškim međuetničkim ratom.

S U M M A R Y

AMERICAN POLITICS TOWARD FORMER YUGOSLAVIA
FROM WILSON TO ROOSEVELT

American politics toward former Yugoslavia was not very clear in either of the two world wars. Even though the principle of national self-determination encouraged Southern Slavs to seek the break-up of the Austro-Hungarian Monarchy, Woodrow Wilson persisted in advocating the preservation of the Monarchy, only offering Slavs an autonomy in the Fourteen Points. Only the development of the war and the political situation changed American politics which led to the agreement to dissolve the Monarchy.

American politics toward the State of Serbs, Croats, and Slovenes was from the beginning also reserved. Although the State Department knew about the Great-Serb basis of the new state and the opposition by the non-Serb peoples, Roosevelt and American government condemned the German aggression on Yugoslavia in 1941. During the Second World War, American politics advocated the renewal of Yugoslavia as a democratic federated state of Serbs, Croats, and Slovenes. Only Roosevelt advocated that Croats and Serbs should decide on the future of that state through a plebiscite, but events did not allow the realization of Roosevelt's idea.